

*Кононенко Ю. В., магістрант педагогічного факультету, НУБіП України (м. Київ)
Сопівник І. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті, НУБіП України (м. Київ)*

АГРЕСИВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ: ДІАГНОСТИКА ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА

У статті висвітлено погляди дослідників на поняття «агресія», особливості прояву підліткової агресії. Описано застосування методики діагностики показників і форм агресії А. Баса та А. Дарки, що дозволило виявити рівень агресивності серед підлітків; виокремити ті форми агресії, які переважають у школярів (також окремо хлопців та дівчат); диференціювати високо агресивних досліджуваних за індексами агресивності та ворожості. Визначено рівень агресивності серед підлітків, які проживають у сільській місцевості.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка підлітків, психолого-педагогічна профілактика.

В статье проанализировано понятие "агрессия", особенности проявления подростковой агрессии. Отражено применение методики диагностики показателей и форм агрессии А. Баса и А. Дарки, что позволило выявить уровень агрессивности среди опрошенных подростков; выделить те формы агрессии, которые преобладают у школьников (также отдельно ребят и девушек); дифференцировать высоко агрессивных исследуемых за индексами агрессивности и враждебности. Определен уровень агрессивности среди подростков, проживающих в сельской местности.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение подростков, психолого-педагогическая профилактика.

On the basis of literary analysis socially - pedagogical researches a term "aggression", features of display of juvenile aggression, is analysed in the article. Application of methodology of diagnostics of indexes and forms of aggression of A. of Bass and A. Darki is reflected, that allowed to educe the level of aggressiveness among the polled teenagers; to distinguish those forms of aggression, that prevail for schoolchildren(also separately guys and girls); to differentiate highly aggressive investigated after the indexes of aggressiveness and hostility. During an analysis drawn conclusion about prevalence of juvenile aggression and her level is certain.

Keywords: aggression, aggressive behavior of teenagers, psychology is a pedagogical prophylaxis.

Постановка проблеми. Проблема агресії супроводжувала людство протягом усієї його історії. Особливої актуальності набуває вона сьогодні, коли швидкими темпами зростає насильницька злочинність серед підлітків та молоді, що є наслідком підліткової агресії. Агресивна поведінка підлітків постає як спосіб задоволення потреби в спілкуванні, самовираження та самоствердження, від реагування на неблагополучну обстановку в сім'ї і на жорстоке ставлення з боку батьків, досягнення значущої мети. Грубість і неповага у ставленні до дорослих, цинізм, недисциплінованість на уроках, прогули, крадіжки, пияцтво, тютюнопаління – явища, які стали серйозною проблемою у шкільному середовищі, а прояви агресії – майже буденністю. Тому одним із важливих напрямів роботи сучасного соціального педагога є діагностика та здійснення відповідної соціально – профілактичної

роботи щодо запобігання агресивної поведінки серед дітей та молоді.

Аналіз останніх джерел і публікацій. У соціально-педагогічній і психологічній літературі на необхідність вивчення агресії звертали увагу відомі вітчизняні та зарубіжні науковці – А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Р. Берон, Р. Уолперс, Е. Фромм, В. Христенко. Проблему профілактики агресії підлітків вивчали: Г. Бреслав, Є. Гребьонкін, Л. Семенюк, Т. Смірнова та ін.

Мета статті полягає у дослідженні стану поширеності агресивності серед підлітків із сільської місцевості та висвітленні шляхів щодо відповідної соціально-педагогічної колекційної та профілактичної роботи.

Виклад основного матеріалу. Тема людського насильства та жорстокості з давніх часів цікавила людство. Як відзначав з цього приводу видатний російський філософ М. Бердяєв, – «Існування зла є величезною таємницею світового життя...». Перші

спроби проаналізувати феномен агресії, зрозуміти його причини, робились ще в межах філософії. Починаючи з Нового часу різні філософи виділяли як «внутрішні» (індивідуально-психологічні, біологічні), так і «зовнішні» (соціально-психологічні, ситуативні) чинники агресивної поведінки людини.

Так, англійський філософ Т. Гоббс стверджував, що схильність до насильства є атрибутом поведінки всіх людей. На його думку, існує три основних причини насильства та війн: суперництво через наживу, недовіра (напад з метою власної безпеки) та жадова слави, ствердження власної гідності.

Видатний французький філософ Ж.-Ж. Руссо висунув відому ідею «благородного дикуна», згідно якої люди, в своєму природному стані є добрими істотами, яким суспільство нав'язує агресію та жорстокість. Ш. Монтеск'є пов'язував характер людей з географічними чинниками. Так, північний клімат, на його думку, сприяє формуванню таких рис, як хоробрість, войовничість (тобто, фактично, агресивність) [2, С.13].

Таким чином, можна побачити, що за довго до початку наукового вивчення феномену агресії, дослідники приділяли увагу його зовнішнім (соціально-психологічним, ситуативним) факторам. Розвиток в XIX ст. ряду природничих і гуманітарних наук (біології, соціології, кримінології, психіатрії та інших) дав певний поштовх в розумінні агресії та її причин. Це обумовило і новий погляд на агресію, за яким вона здатна виконувати і негативні, і позитивні функції. Так Ч. Дарвін розглядав винищення представників свого або чужого роду (що, власне, і є агресією) як один з механізмів природного відбору і самозбереження живих істот. Але питання про роль внутрішніх та зовнішніх факторів агресії залишалось відкритим. Вже тоді з'явилась тенденція (яка, певним чином, зберігається й досі), згідно якої в природничих науках (зокрема, психіатрії) пріоритет віддавався внутрішнім (ендогенним) чинникам агресивної поведінки, а в гуманітарних (соціологія, соціальна психологія) – зовнішнім (екзогенним).

Агресія підлітків стала поширеним явищем у сучасних школах. Усе частіше підлітки характеризуються відчуженістю,

байдужістю, нервовістю, тривожністю, що призводить у подальшому до жорстокості й агресивності. Постійні непорозуміння з педагогами, помилки сімейного виховання, відсутність навичок ефективного спілкування з однолітками та низка інших обставин є передумовами виникнення агресивних проявів.

Термін «агресія» має чимало визначень. Соціальні психологи [3, С.87] розглядають агресію як фізичну чи вербальну поведінку, пов'язану з необхідністю чи бажанням завдати шкоди будь-кому. Існує два види агресії: ворожа (агресія, збудником якої є злість; це агресія – самоціль) та інструментальна (агресія, яка є засобом досягнення якої-небудь мети).

Обговорення проблеми підліткової агресивності одночасно набувало деструктивного забарвлення. Це пов'язано з тим, що соціально небезпечні наслідки агресивної поведінки, привертаючи до себе, як правило, особливу увагу, наповнюють цей термін лише негативним змістом, а це призводить до заперечення соціально допустимої агресії. Розгляд яскравих проявів агресії чи розвитку агресивності за типами акцентуації свідчить, що такі риси характеру, як домінантність, конфліктність, нездатність до соціальної кооперації, можуть викликати негативне відношення. Однак це не можна назвати справедливим. По-перше, агресія є невід'ємною динамічною характеристикою активності та адаптивності людини. По-друге, в соціальному плані особистість повинна мати певну ступінь агресивності. У «нормі» вона соціально прийнята і навіть необхідна. У протилежному випадку це призводить до появи відчуття надмірної комфортності, пасивної поведінки, байдужості відмови від будь-якої активності [1, С.3].

Агресивна поведінка підлітків постає як спосіб: задоволення потреби в спілкуванні, самовираження та самоствердження, від реагування на неблагополучну обстановку в сім'ї і на жорстоке ставлення з боку батьків, досягнення значущої мети. Аналізуючи підліткову агресію, виділяють три основні функції, і відповідно, типи агресивної поведінки в цьому віці: агресія, як засіб самоствердження; захисна агресія (як засіб відстоювання свого «Я» в ситуаціях конфлікту) та інструментальна агресія.

Різні автори у своїх дослідженнях по-різному тлумачать агресію: як вроджену реакцію людини для «захисту займаної території», як прагнення до панування (Моріссон), реакцію особистості на ворожу людині оточуючу дійсність (Хорці, Фромм), як реакція на фрустрацію (Моллер, Дуб, Доллард). Також існують різні підходи, які пояснюють природу агресії: теорія потягу, теорія фрустрації (гомеостатична модель), теорія соціального навчання.

Під агресивністю розуміють також властивість особистості, яка характеризується наявністю деструктивних тенденцій, в основному у сфері суб'єктивних стосунків. Ймовірно, що деструктивний компонент людської активності є необхідним у творчій діяльності, так як потреби індивідуального розвитку неминуче формують у людях здатність усувати і руйнувати перешкоди, долати те, що протидіє цьому процесу [4, С.14].

Агресивність має якісну і кількісну характеристики. Як і будь-яка властивість, вона має різну міру вираженості: від майже повної відсутності до її максимального розвитку. Більшість авторів сходяться на тому, що кожна особистість має володіти певною мірою агресивності.

При цьому прояви агресивності несуть на собі відбиток вікових особливостей. Аналіз літератури свідчить, що основними особливостями підліткової агресії є імпульсивність, неадекватність зовнішній ситуації, перевага групових її форм над індивідуальними. Факторами агресивної поведінки підлітків виступають: сім'я, система освіти і виховання, група однолітків, засоби масової інформації [1, С.10].

З метою з'ясування поширеності агресивності підлітків та розробки рекомендацій щодо її психолого-педагогічної профілактики нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 50 учнів 7-8-х класів (з них – 25 хлопців та 25 дівчат) із сільської місцевості.

Із метою діагностики агресивності серед нами було використано «Методику діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Дарки».

Завданнями дослідження було виявити поширеність агресії; визначити види агресивності, що домінують у підлітків; визначити форми агресивних і ворожих реакцій окремо хлопців та дівчат.

Опитувальник Басса-Дарки широко використовується для діагностики агресії як у зарубіжній, так і в вітчизняній психології. Переваги методики в тому, що вона не завдає шкоди досліджуваним і не потребує використання складного обладнання. Запитання методики підібрані таким чином, щоб на відповіді досліджуваних не впливали захисні механізми (небажання здатися агресивним або, навпаки, бажання продемонструвати якості, які схвалює суспільство).

Автори даної методики розрізняють поняття «агресія» і «ворожість».

Дана методика дозволяє виявляти такі види агресії і ворожості:

- фізичну агресію (застосування фізичної сили до іншої особи);
- вербальну агресію (вираження негативних почуттів як через крик, лемент, вереск, образи, проклинання, погрози);
- непряма агресія (використання певним шляхом спрямованих проти інших пліток, жартів та прояв ненаправлених, неупорядкованих спалахів гніву у вигляді криків, тупанні ногами та ін.);
- роздратованість (схильність до грубості, запальності, різкості за найменшого збудження);
- негативізм (опозиційна манера в поведінці, як правило, спрямована проти керування і встановлення правил);
- образу (заздрість і ненависть до оточення за справжні та вигадані дії);
- підозрілість (виявляється в діапазоні від недовіри й обережності щодо людей до переконання в тому, що інші люди мають намір нанести шкоду).

При опрацюванні результатів дослідження використовуються відповідно індекси агресивності (ІА: фізична, вербальна і непряма агресії) та ворожості (ІВ: образа, підозрілівість) – ті форми агресії, що найбільш відносяться до обраних видів.

У процесі дослідження визначали прояв агресивності серед підлітків із сільської місцевості за трьома рівнями:

0 – 55 балів – низький рівень;

55 – 77 балів – середній рівень;

77 – 110 балів – високий рівень.

Провівши емпіричне дослідження за допомогою методики наявності агресії серед сучасних підлітків (вчені А. Басс та А. Дарка у ній об'єднали певні форми агресій в індекс агресивності (фізична агресія, вербальна та

непряма агресія) та індекс ворожості (підозрілість і образа) ми з'ясували, що у сучасних підлітків, спостерігається наявність агресії (середній рівень - 65,3 бали) та ворожості (середній рівень - 56,3 бали). Але ІА перевищує ІВ - тобто вони більш агресивніші (певною мірою використовують фізичну силу проти іншої особи; виражають негативні почуття як через форму словесних відповідей (лемент, вереск), так і через зміст словесних відповідей (проклинання, погрози, вираження нецензурними словами власних думок та ін.); використовують проти інших осіб плітки, злі жарти; проявляють неспрямовані, невпорядковані спалахи гніву у вигляді криків, жестикулюванні та ін.). Ворожість у сучасних підлітків проявляється у таких формах, як образа (заздрість і ненависть до оточення за справжні та вигадані дії) та підозрілість (виявляється в діапазоні від недовіри й обережності щодо людей до переконання в тому, що інші люди мають намір нанести шкоду).

Також, обрана нами методика діагностики показників і форм агресії показує, що у кожного з підлітків, як у хлопчиків, так і у дівчаток, звичайно, домінують різні види агресії: фізична (у 9 осіб - 18%), вербальна (у 8 осіб - 16%), непряма (у 9 осіб - 18%), негативізм та відчуття провини (по 7 осіб - 14%), підозрілість та образа (по 6 осіб - 12%), а от роздратованість у опитуваних проявляється на низькому рівні, тобто не є домінуючою формою.

Що стосується окремо хлопців та дівчат, то ІА у хлопців досягає вище середнього рівня (73,3 бали), а ІВ навпаки на низькому рівні (54 бали). Тобто у хлопців менше проявляється образа та підозрілість, але більшою мірою фізична, вербальна і непряма агресії. Також вони достатньо проявляють свій негативізм і виникає відчуття провини. У опитаних дівчат ІА та ІВ приблизно однакові (відповідно 57,3 та 58,6 бали). Незважаючи на ці показники, у окремих підлітків на високому рівні - вербальна агресія та образа, непряма агресія, підозрілість, відчуття провини. У меншій кількості яскраво виражена фізична агресія та негативізм.

На сьогодні дослідниками пропонуються певні шляхи подолання агресивності у дітей, підлітків та молоді. Зокрема, В. Крайнюк запропонувала

програму комплексної психологічної корекції надмірних проявів тривожності та агресивності, яка включає психодинамічний підхід, вправи поведінкового, когнітивного напрямків, комплексної терапії і психофізичного тренування; О.Ю. Війтюк розробила програму занять з корекції агресивності серед учнів для розвитку «емоційного інтелекту», сприяння створенню дружньої атмосфери взаємодопомоги, довіри, доброзичливого та відвертого спілкування за допомогою різних практикумів, рольових ігор, тренінгів; В. Сіткар виокремив спеціальну програму комплексної профілактики, яка передбачає всебічне вивчення особливостей свідомості і поведінки учня, дозволяє «вимальовати психологічний профіль» дитини, яка пустує, і створити таким чином необхідний базис для цілеспрямованого вибору і застосування профілактичного впливу. А.С. Мосіна, В.А. Авдієва-Федосієва пропонують використовувати батьківські збори для профілактики агресивності серед школярів та ін.

Також психолого-педагогічна профілактика повинна носити комплексний системний характер і враховувати основні характерологічні особливості агресивних дітей: відсутність контролю над своїми емоціями; обмежений набір поведінкових реакцій у проблемних для них ситуаціях, відсутність емпатії й високий рівень тривожності, а також неадекватна самооцінка. Для того щоб результат роботи з агресивною дитиною був стійким, необхідне пророблення кожної характерологічної особливості дитини.

Узагальнивши отримані результати і інформацію з опрацьованих джерел ми вважаємо за потрібне використовувати наступні напрямки (шляхи) психолого-педагогічно профілактичної роботи з агресивними підлітками:

1. Консультаційна робота з батьками і педагогами на заняття провокуючих факторів агресивної поведінки в підлітків.

2. Навчання учня конструктивних поведінкових реакцій у проблемній ситуації. Зняття деструктивних елементів у поведінці.

3. Навчання учня технік і способів керування власним гнівом. Розвиток контролю над деструктивними емоціями.

4. Зниження рівня особистісної тривожності.

Питання педагогіки

5. Корекція агресивної поведінки підлітків.

6. Формування усвідомлення особистісних емоцій і почуттів інших людей; розвиток емпатії.

7. Розвиток позитивної самооцінки.

8. Навчання підлітка від реагування негативної ситуації загалом.

На нашу думку, разом з вищеназваними шляхами психолого-педагогічно профілактичної роботи з агресивними підлітками потрібно проводити наступне:

I. На рівні держави – зведення до мінімуму механізму демонстрації засобами масової інформації сцен насильства, жорстокості, агресії.

II. На рівні навчальних закладів:

1. налагодження ділових, конструктивних стосунків між педагогами та учнями;

2. залучення учнів до різних форм колективної діяльності, які б вчили людяності, поваги один до одного, до інших людей;

3. налагодження діяльності соціальних служб з організації тренінгів спілкування для підлітків, індивідуальних консультацій.

III. На рівні сім'ї:

1. налагодження стосунків між подружжям, яке виховує підлітка, корегування навичок партнерського (безконфліктного) спілкування один з одним;

2. формування у батьків навичок спілкування з дітьми;

3. формування навичок конструктивного спілкування батьків з оточуючими людьми.

Отже, комплексна реалізація вказаних шляхів сприятиме подоланню агресивності серед сучасних підлітків.

Висновки

Проблема агресивності сучасних підлітків в існуючих умовах сьогодення є актуальною для суспільства в цілому. Агресивність ускладнює пристосування індивіда до умов життя у суспільстві і посідає одне з перших місць у девіантній поведінці неповнолітніх. Агресивні тенденції найрізкіше проявляються у підлітковому віці. Це обумовлено як особливостями фізіологічного розвитку дитини в цей період (гормональні зрушення, велика збудженість нервової системи), так і психологічними особливостями («відчуття дорослості», реакція емансипації та опозиції, потреба в самостереженні, гостра чутливість до невдач).

Література

1. Алексєєва М.І., Чалая К.О. Спілкування в сім'ї та формування особистості підлітка // Психологія: республіканський науково-методичний збірник. – К.: Радянська школа, 1990. – Вип. 34. – С. 3 - 10.
2. Базенков И. Почему дети дерутся (о проявлениях детской агрессивности и борьбе с ней) // Биология. – 1996. - № 30. – С. 13.
3. Гокіна Л. Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу // Психолог. – 2007. - № 4 (квітень 13-15). – С.-87.
4. Іванова. В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. - № 5. – С.-14.